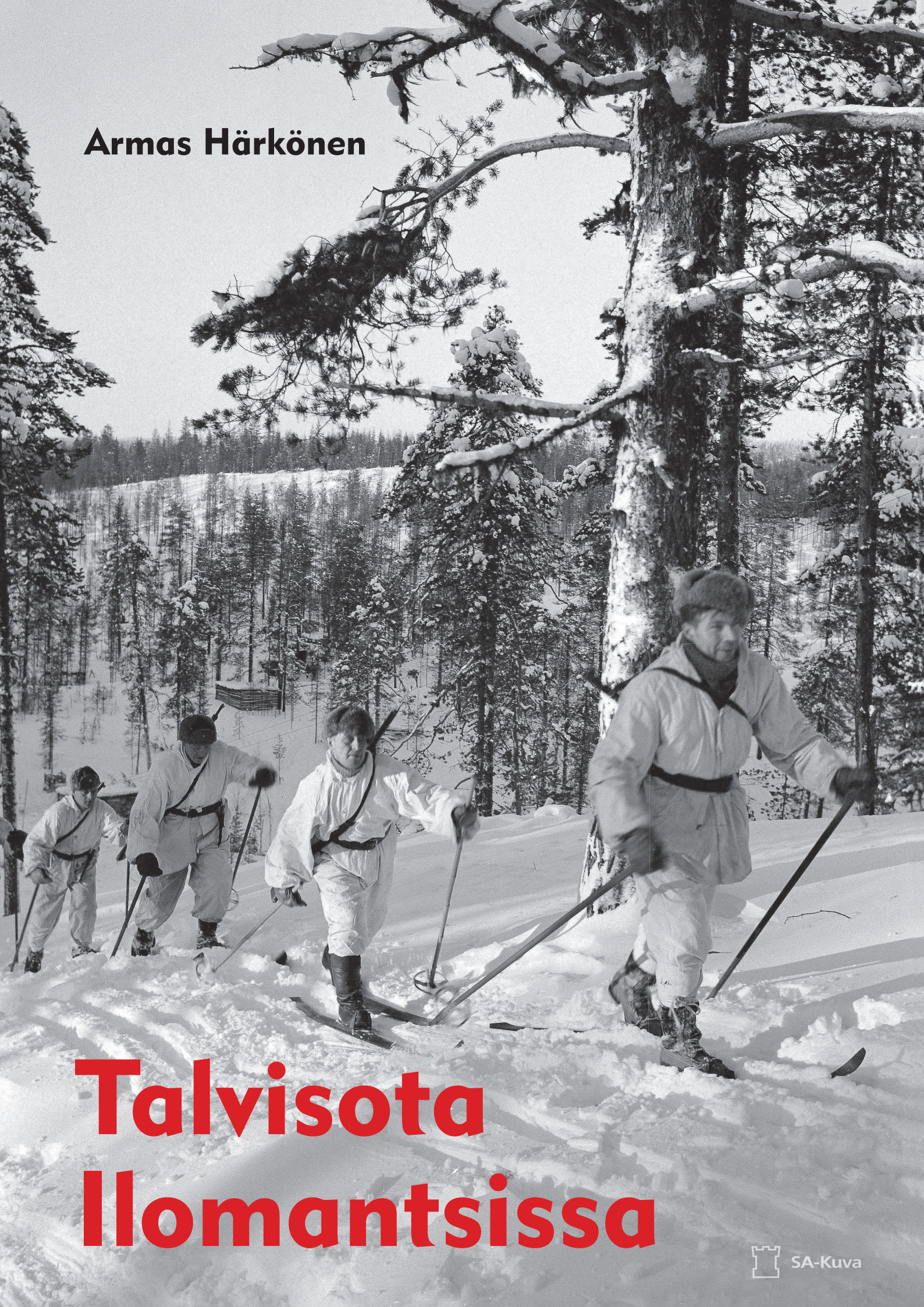

Armas Härkönen

Talvisota Ilomantsissa

Talvisota Ilomantsissa

ARMAS HÄRKÖNEN

© 2022 Härkönen, Armas

Kustantaja: BoD – Books on Demand, Helsinki, Suomi

Valmistaja: BoD – Books on Demand, Norderstedt, Saksa

ISBN: 978-952-80-6212-7

Lukijalle!

Olen noin 37 vuotta kestäneen julkisen kirjoittamisurani aikana tavannut suuren määrän sotaveteraaneja, evakkoja ja heidän omaisiaan. Naarvassa kasvaneena ovat lukuisat rajamme vartijat, vartioasemat ja rajavyöhyke tulleet tutuiksi. Kotiseudun sotahistoria on liittynyt vahvasti viime vuosikymmenien elinkeinoon ja muodostunut myös harrastukseksi.

Toimin vuosina 2010 – 2014 Pohjois-Karjalan reserviläispiirien Karjalan Pojat - tiedotuslehden päätoimittajana. Vuosien 2009 ja 2014 Ilomantsin taistelujen muistopäivät ja 14. Divisioonan perinneyhdistyksen perinnepäivät järjestettiin Ilomantsissa, ja näiden tapahtumien juhla-julkaisu oli perinteinen rintamalehti Korven Kaiku. Vuoden 2009 lehdessä olin toimitussihteerin vakanssilla ja vuoden 2014 lehdessä peräti päätoimittajana. Pohjois-Karjalan reserviläisten lisäksi olen vuosien varrella tehnyt yhteistyötä myös Ratsumieskillan ja 21. Prikaatin (Ventin) perinneyhdistyksen kanssa.

Kirjoitin mainioon paikallislehtemme Pogostan Sanomiin päätoimittaja Leila Virneksen suosiollisella luvalla kesäkuun 2014 – ja maaliskuun 2015 välisenä aikana ”Taistelujen tie” -nimistä sarjaa, johon kertyi jatkosodan lopun ja talvisodan taisteluista kaikkiaan 55 osaa. Osat painottuivat lehden ilmestymispäivinä sattuneisiin tapahtumiin. Talvisotaa sarjassa käsitteli 37 osaa. Lisäksi olen vuosien saatossa tehnyt lukuisia lehtiartikkeleita sotaveteraaneista ja sotamuistomerkeistä, yleensäkin asiaan liittyvistä aiheista eri julkaisuihin. Vähemmälläkin yrittämisellä saa pienellä paikkakunnalla sotahullun maineen!

Ilomantsin alueen sotahistoriasta ovat ansiokkaita tekstejä ja kirjoja julkaisseet esimerkiksi Ismo Björn, Jorma Ikonen, Antti Juutilainen, Matti Kallio, Ensio Kettunen, Teuvo Martiskainen, Jukka L. Mäkelä, Jukka Partanen, Aini Peltola, Juha Pohjonen ja Pasi Tuunainen. Alueen tapahtumista ja ihmisistä löytyy tarinoita myös Kansa Taisteli –lehden vuosikerroista. Tietoa löytyy myös Sotien 1939-1945 Ilomantsin perinnetoimikunnan kokoamasta perinnehuoneesta, museoistamme ja juuri valmistuneen Sotien infotauluista ja kotisivuilta.

Ilomantsin talvisota kirjan aiheena on jyskyttänyt mielessäni jo 15 vuotta. Yksi näkökulma siihen on, että ilomantsilaiset pakenivat evakkoon paljolti Kuopion pohjoispuolella sijaitseviin pitäjiin. Sieltä taas miehet tulivat puolustamaan maatamme Ilomantsin taistelutantereille. Sotapäiväkirjoista selviää, kuinka monesti on ollut hiuskarvan varassa, tai jopa sattumasta kiinni, että vihollisen eteneminen saatiin pysäytettyä. ”Läheltä piti” - tilanteita oli luonnollisesti kaikilla rintamalohkoilla etelästä pohjoiseen.

Asioita oli kertynyt niin vankasti mielen päälle, että niitä oli alettava laittaa ”järjestykseen”. Koska en ole sodassa ollut, ja sotilasarvonikin hyytyi vain kahteen korpraali-lennnykseen reservissä, niin suurin osa kirjassa on lainattua tekstiä tai kuultua ja nauhoitettua tarinaa.

Pogostan Sanomien sarja ja monet lehtijutut eivät olisi olleet siinä laajuudessa mahdollisia ilman Viljo Vestmanin apua. Tutustuin häneen jo suorittaessani varusmiespalvelustani Pohjois-Karjalan rajavartioston sissikomppaniassa Onttolassa vuonna 1975. Seuraavan kerran tapasimme näiden sotahistoria-asioiden parissa vuonna 1989. ”Ville” on tehnyt suuren urakan etsiessään ja tallentaessaan sotapäiväkirjojen sanomaa ja veteraanien muistoja. Sotaveteraanit pitivät häntä aseveljenään.

Sittemmin sotakamreeriksi ”ylennetty” Vestman luovutti vuosien varrella – ihan sairastumiseensa asti - käyttööni runsaasti materiaalia arkistostaan. Luonnollisesti näissä aineistoissa ja kansioissa on suuri määrä myös muiden Ilomantsin sotahistoriallisen työryhmän jäsenten kokoamia ja tallentamia tietoja. Työryhmän aineistoa oli vuosikausia heidän kotisivuillaan julkisesti nähtävänä. Ryhmässä ovat runsaan kolmen vuosikymmenen aikana toimineet Vestmanin lisäksi muun muassa Ari Hagfors, Urho Kinnunen, Pertti Kokki, Juhani Korpela, Riitta Kurvinen, Kaarlo, Otso, Petri ja Tuire Nygrén, Lasse Nyman, Ismo Pallas, Aini ja Jouni Peltola, Elias Pärssinen, Timo Pääkkö ja Eino Venemies.

Kuvia talvisodasta ja varsinkin Ilomantsin alueen tapahtumista on vähän. Tiedotuskomppanian kuvaajat pääsivät kunnolla vauhtiin vasta jatkosodan aikana. Olen selannut teosta varten muun muassa Museoviraston, SA-kuvien, Sotasampo-sivuston ja Suojärven pitäjäseuran kokoelmia. Tietenkin Ilomantsin Museosäätiön arkisto oli jälleen mainiona apuna, suuret kiitokset museonjohtaja Ulla Vartiainenille. Kuvituksessa jouduin käyttämään myös mielikuvitustani. Suomen armeijan maajoukoilla on paikkakunnasta riippumatta kutakuinkin yhteiset toimintaperiaatteet, joten sotakuvia on myös muilta rintamilta. Kesäkuvia on myös Ilomantsin luovutetun alueen vanhoista rakennuksista.

Muutamia henkilöjuttujakin olen kirjaan koonnut. Kaikista haluamistani en löytänyt tarpeeksi aineistoa. Henkilöluettelo on osittain puutteellinen. Yhtenä syynä on sotilaallinen, sukunimipainotteinen kielenkäyttö. Kirjan sivumäärä turposi itsellenikin yllätyksenä sellaisiin mittoihin, että piste oli lyötävä sodan loppumiseen. Asiaa ja aineistoa olisi talvisodan jälkimainingeista ja jatkosodasta useammankin ”möllärin” tarpeisiin. Aika näyttää riittävätkö terveys ja rahat tämän kalliin ja voimiakin kuluttavan harrastuksen jatkamiseen!

Apua olen jälleen kerran anonut ja saanut useilta henkilöitä! Esimerkiksi Hannes Karhapää toimitti aineistoa omasta aloitteestaan. Naapuri Jani Hongiston kanssa katsastimme lähiseudun taistelupaikkoja ja sain käyttööni myös hänen isänsä Pertin evakkomuistelmat. Eero Tuomisto taiteili jälleen ”kirjan kannet kiinni”! Kiitokset rakkaalle vaimolle koko ajan vain sotaistemaksi muuttuvan miehen huollosta. Nimiä olisi paljon, joten ”rontissa” suuret kiitokset kaikille! Erikoiskiitokset kuitenkin Tuupovaaran jatkuvasti liikekannalla olevalle sota-arkistolle, sotakamreeri Rauno Suhoselle. Häneltä löytyy nopeasti vahvistus tai oikaisu mieltä vaivaavaan ongelmaan. Vuosikymmenien saatossa kertojien muisteissa asiat esiintyvät eri tavalla ja tarinat saattavat kulkiessaan saada uutta väriä ja sisältöä. Yhteinen julkilausumamme asiasta on: Mitä enemmän sotahistoriaa tutkimme, sitä epävarmemmalta olo tuntuu.

Kirjaa ei kirjoiteta pelkästään oman hyllyn koristeeksi. Noin vuosi sitten ilmestynyttä kirjaani ”Legendojen matkassa” ovat ansiokkaasti pitäneet esillä, markkinoineet ja myyneet muun muassa Museokauppa Ruukinpuoti, Neste Ilotuuli, K-Market Tolvanen, Parppein Pirtti, Pogostan Kirppis, Taistelijan Talo ja yksityishenkilöinä Antti Ikonen ja Markku Lappalainen. Voisi todeta, että varsinaisena tukkumyyjänä on toiminut Mantsin Kehys/Ilomari. Kaija ja Ari Pajunen ovat postitelleet kirjoja ahkerasti eri puolille Suomea. Kiitokset kaikille!

Olen kiitollinen maattamme puolustaneille ja sitä sotien jälkeen rakentaneille ja elintasomme huipulle nostaneille ihmiselle. Niin kuin historia aikojemme alusta näihin päiviin asti osoittaa, ihminen ei koskaan tule oppimaan rauhanomaista rinnakkaiseloja. Euroopan ja Aasian alueita on vuoron perään kuljettu sotajoukoin itään tai länteen rikkauksien ja vallanhimon sokaisemana. Sapelit ovat kolahdelleet yhteen myös muilla mantereilla. Suurin osa eläimistä tappaa syödäkseen, ihmisellä on lukuisia muita syitä.

Sota on julmaa, eivätkä sen aikana päde mitkään inhimilliset säännöt. Tämä kirja – samoin kuin sen kokeneetkin - ei ihannoï sotaa. Se on julkaistu siksi, että muistaisimme!

Ilomantsin Mekrijärvellä 7. päivänä marraskuuta 2022
Armas Härkönen

Talvisodan taustaa

Toisen maailmansodan ensi askeleita otettiin 23.8.1939, jolloin Neuvostoliitto ja Saksa solmivat hyökkäämättömyyssopimuksen. Kokouksen salaisessa lisäpöytäkirjassa suunniteltiin muutamien Euroopan maiden rajoja uuteen uskoon. Sopimuksen mukaan esimerkiksi Baltian maat ja Suomi kuuluivat Neuvostoliiton etupiiriin.

Saksa hyökkäsi Puolaan 1.9.1939. Ranska ja Iso-Britannia olivat antaneet Puolalle turvatakuut, joiden perusteella ne julistivat sodan Saksalle 3. syyskuuta. Neuvostoliitto hyökkäsi itärajalta Puolan alueelle 17. päivänä syyskuuta.

Suomi oli jo 1930 – luvun loppupuoliskolla toipunut sisällissodan raskaista koettelemuksista ja maailmanlaajuisesta lamakaudesta oli päästy jonkinlaiseen taloudelliseen nousuun. Helpotus ei ollut pitkäaikainen, sillä Adolf Hitlerin valtaannousu Saksassa ja hänen mielitekonsa laajentaa valtakuntaansa nostivat synkkiä pilviä Euroopan ylle.

Myös Neuvostoliiton asevarustelu kiihtyi. Niinpä esimerkiksi Karjalan kannaksella suoritettiin vapaaehtoisvoimin kesällä ja myös syksyllä 1939 linnoitustöitä. Aloitteentekijöinä olivat olleet Suojeluskuntien Yliesikunta ja Akateeminen Karjala-Seura (AKS). Kannaksella järjestettiin elokuussa myös suuret sotaharjoitukset. Luonnonkivistä pystytetyt esteet osoittautuivat kuitenkin talvisodassa sen verran heiveröisiksi, etteivät ne pysäyttäneet vihollisen panssarivaunuja.

Kansanhuoltoministeriö perustettiin 20.9.1939. Ensimmäisenä kulutustavarana määrättiin takavarikkoon ja säännöstelyyn sokeri 7. päivänä lokakuuta 1939. Kahvin vuoro oli lokakuun 28. päivänä.

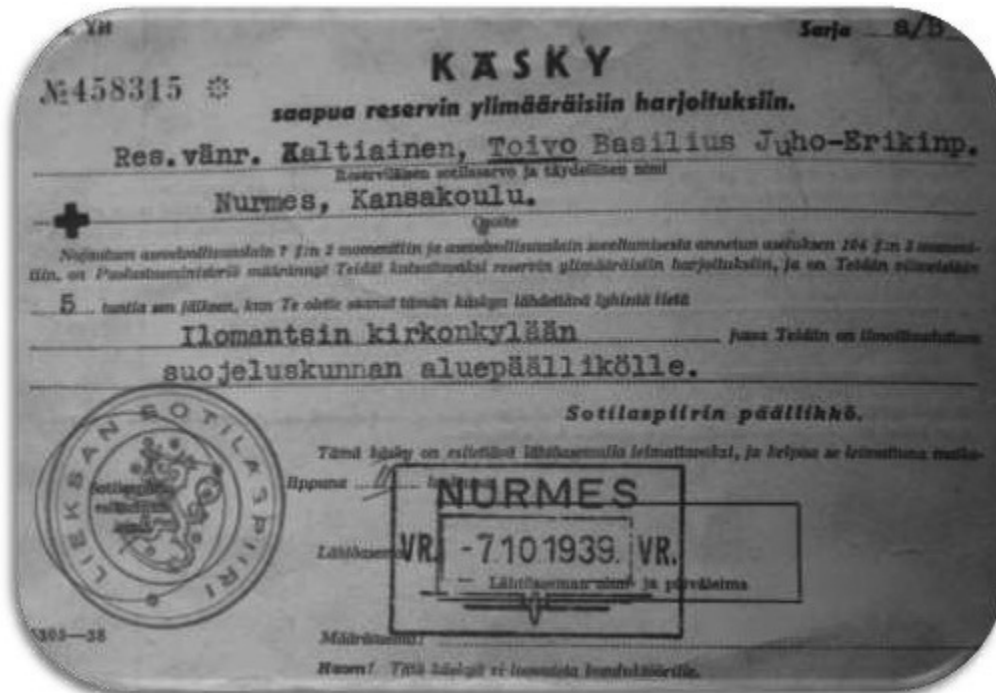
Lokakuun 5. päivänä Neuvostoliitto kutsui Suomen edustajia Moskovaan neuvottelemaan konkreettisista poliittisista kysymyksistä. Heti ensimmäisen neuvottelukutsun tultua Suomessa toteutettiin täydellinen liikekannallepano järjestämällä ylimääräiset kertausharjoitukset (YH).

Isänmaa kutsuu

Lokakuun 7. päivänä vuonna jaettiin Ilomantsissakin kutsukortteja ylimääräisiin kertausharjoituksiin. Esimerkiksi Maukkulan Puustinvaarasta Anna (o.s. Tahvanainen) ja Antti Määttäsen kodista suojeluskuntatalolle pyöräili kolme veljestä, Onni, Veikko ja Väinö. Onni määrättiin Erillinen Pataljoona 11:n toiseen komppaniaan koulutuksensa mukaisesti tähystäjäksi ja tarkka-ampujaksi. Asepalveluksensa Onni Määttänen oli suorittanut raskaassa tykistörykmentissä Viipurissa.

”Suojeluskuntatalolla Ilomantsissa oltiin kahen - kolmen maissa. En ollut sotaväkeä käynyt, kutsuttiin suojeluskunnan merkeissä. (Veikko Määttänen)

”Muistissani on, että kun isä (Petter Haapalainen) sai YH-kutsun, hän kävi itkemässä nurkan takana. Ikänsä takia hän kuului jo huoltojoukkoihin, ja oli muun muassa kuljettamassa ruokaa hevosella ja milloin milläkin konstilla etulinjaan. Talvisodan aikana emme kuulleet hänestä mitään. Sitten keväällä välirauhan aikana hän ilmestyi evakkopaikkakunnallemme”. (Maria Härkönen)

Kirjan haastattelusioissa usein ”esiintyvä” Toivo Kaltiainen (30.5.1912 – 8.8.1992) sai monien muiden tapaan käskyn saapua reservin ylimääräisiin harjoituksiin 7. päivänä lokakuuta 1939. Iiomantsilaiset sukujuuret omaava, Pielisjärvellä syntynyt Kaltiainen toimi tuolloin Nurmeksessa opettajana. Suojeluskuntaan hän oli liittynyt jo 13 vuoden ikäisensä vuonna 1925. Kutsun saadessaan hän oli reservin vänrikki, mutta jo loppuvuodesta 1941 hänellä oli kapteenin ruusukkeet kauluslaatoissaan. 6.12.1962 hänet ylennettiin reservin majuriksi. Kuva ja tiedot sukukirjasta ”Kaltiaista kaikenlaista” vuodelta 2002.

Lokakuussa vuonna 1939 Iiomantsin suojajoukko koottiin omista rajamiehistä ja suojeluskuntalaisista, joista lähiseutujen reserviläisiä täydentämällä muodostettiin majuri V. J. Nikoskelaisen komentama Erillinen pataljoona 11.

Sotahistoriaan perehtynyt ja arkistoja ahkerasti kaivellut sotakamreeri Viljo Vestman kertoo, että Erillinen pataljoona 11 oli valmiina lokakuun 9. päivänä. Seuraava päivä oli koulutusta ja 11. päivänä saatiin Joensuusta kivääreitä.

”Sotapäiväkirjan mukaan ’Aseet vanhoja ryssiä’.” (Viljo Vestman)

Osasto Julkunen

Veikko Määttäsen mukaan suojeluskuntalaisia nuorukaisia jäi esimerkiksi kirkonkylään suorituskomppaniaan. Tehtävinä oli muun muassa jalkarättien repimistä ja leikkaamista sekä varastojen ja siltojen vartiointia.

”Iiomantsin osasto (Osasto Julkunen) koostui pääasiallisesti alle asevelvollisuusikäisistä nostomiehistä, lykkäystä saaneista opiskelijoista sekä sellaisista iäkkäistä perheellisistä reserviläisistä, joita liikekannallepanossa ei tarkoitettu taistelutehtäviin. Vanhempia reserviläisiä lukuun ottamatta joukko oli täysin vailla sotilaallista koulutusta.” (Sosiaalineuvos Pekka Romppanen)

”Osasto Julkusen perustamisen jälkeen koko Ilomantsiin jäänyt aikuisväestö oli totaalissa sodassa. Asevelvollisuutensa suorittaneet isoveljet sotivat Er.P 11:ssä, vähäpojat Osasto Julkudessa, isät huoltojoukoissa ja vaimot ja isosiskot muonitus- ja lääkintätehtävissä kirkolla. Vaikka monikaan lähtijöistä ei osannut edes ladata kivääriään, osaston oli ennen lähtöään vannottava sotilasvala.” (Otso Nygrén, veteraanipäivän puhe vuonna 2013)

Vilho Johannes Julkunen (1905 – 1941) ylennettiin juuri ennen sankarikuolemaansa majuriksi. Kuva: Sotasampo

Marssien rajan pintaan

Erillinen pataljoonan 11. toisen komppanian neljänteen joukkueeseen kuuluneen Vihtori Kareisen mukaan koko pataljoona oli valmis 10. lokakuuta 1939.

”Kello 16 meidät järjestettiin koulun kentälle neliriviin ja ilmoitettiin luutnantti Julkuselle. Hän piti meille lyhyen puheen muistuttaen, miten tällä vakavalla ajankohdalla on meidän ollut pakko kokoontua isänmaan asialle: ”Toivon, että tulette yksimielisesti puolustamaan kotejamme ja isänmaatamme niinkuin sotilasvalamme siihen velvoittaa!”. Siltä paikalta lähdimme marssille.

Pari kilometriä marssittuamme selvisi meille matkan suunta. Komppania kääntyi Möhkön johtavalle tielle. Tiesimme olevamme menossa rajalle Liusvaaraan ja Megriin. Ensimmäisen päivän marssiosuus oli 24 kilometriä Möhkön kansakoululle, jossa lepäsimme loppuyön.

Liusvaaran kylän idylliä ajalta jolloin kaikki oli vielä ”hyvin”. Kuva: Uuno Peltoniemi 1930 – 1939. Museovirasto/Finna.

Linnoitustöitä Oinassalmella

Sotkamolaissyntyinen Väinö Keränen muistelee rajavartijataivaltaan muun muassa kirjassaan *Rajavääpeli*. Hän tuli Joensuun rajavartioston palvelukseen vuonna 1936 ja ensimmäinen sijoituspaikka Ilomantsissa oli Liusvaaran rajavartioasema. Keränen määrättiin liikekannallepanon tiimellyksessä kapteeni Kivikon taistelulähetiksi.

”Ensimmäinen komppania koottiin suurimmaksi osaksi Kuuksenvaaran kansakoululla. Osa komppaniaan tulevista miehistä – suojeluskuntalaiset - oli jo lähetetty suoraan rajavartioston vartioille.” (Väinö Keränen)

Komppania, jossa Keränen palveli, siirrettiin ensin Kuolismaahan, jossa tehtiin linnoitustöitä. Sieltä Kivikko johdatti neljä rajamiestä Oinassalmelle johtamaan työvelvollisten varustelutöitä.

”Kokoontuminen oli Oinassalmen sillan luona, mihin oli järjestetty ruokailu- ja käskynjakopaikka. Osaston muonittajana oli lehtovaaralainen Ula-Antiksi kutsuttu Antti Pesonen ja keittäjinä Möhkön seudun lotat. Komentaja tuumasi: ‘Oinassalmella asemat kuntoon!’ Se konekivääripesäke Oinassalmella siinä muistomerkkin luona on minun teettämä. Se oli tehtynä juuri silloin YH:n aikana. Siellä se aukko on sillä tavalla, että se ampuu siihen Petkelniemen etteen. Kun se oli korkeella, ja etumaastossa semmonen suoletto, niin se oli niin paljon suojassa, että eihän sitä venäläinen pystynyt piiskallakkaan tuhhoomaan.” (Väinö Keränen)

Entisöityä konekivääripesäkettä esittelemässä sotakamreeri Rauno Suhonen.

Neuvottelut kariutuvat

Pääministeri A.K. Cajanderin enemmistöhallitus valitsi lokakuun 7. päivänä 1939 Tukholman lähettilään J.K. Paasikiven neuvottelijaksi Moskovaan. Hän sai pari päivää myöhemmin Helsingissä ohjeensa. Välittömästi Saksa ilmoitti, ettei halua sekaantua Helsingin ja Moskovan välisiin neuvotteluihin. Neuvottelijat palasivat Moskovasta 16. päivänä lokakuuta. Viestinä oli, että Neuvostoliitto haluaa maa-alueita Kannakselta ja Petsamosta, saaria Suomenlahdelta sekä vuokrata Hangon 30 vuodeksi.

Puolustusneuvoston puheenjohtaja Mannerheim oli sitä mieltä, että Suomi voisi luovuttaa noin 60 kilometrin päässä Pietarista sijaitsevan Inon linnoituksen ja tehdä pieniä rajatarkastuksia Kannaksella. *”Muistutan, että Suomi ei ole valmis sotaan”.* (Carl Gustaf Emil Mannerheim)

Paasikivi ja valtiovarainministeri Väinö Tanner tekivät Moskovan reissun lokakuun 21. – 26. päivinä. Neuvottelut eivät tuoneet tulosta.

Lokakuun 30. päivänä Neuvostoliiton ulkoasiain kansankomissaari Molotov julkisti maailmalle Neuvostoliiton vaatimukset. Paasikivi ja Tanner matkustivat jälleen Moskovaan ja neuvotteluja jatkettiin Kremlissä marraskuun 3. – 4. päivinä.

”Nyt ovat siviiliviranomaiset käsitelleet asiaa. Kun ei ole päästy sopimukseen, asia täytyy antaa sotilaiden haltuun.” (Vjatšeslav Mihailovitš Molotov)

Neuvotteluja kuitenkin jatkettiin. Viimeinen yritys tehtiin marraskuun 9. päivänä, mutta sopimusta ei syntynyt.

Neuvostoliitto valmistautui sotaan. Puolustusasiain kansankomissaari, marsalkka ja politbyroon jäsen Kliment Vorosilov antoi käskyn kansanhallituksen kansanarmeijan perustamiseksi 11. päivänä marraskuuta. Armeija ryhmitti joukkoja hyökkäykseen.

Paasikivi ja Mannerheim olisivat halunneet jatkaa neuvotteluja. Suomen ulkoministeri Elias Erkko oli sitä mieltä, etteivät venäläiset lähde hyökkäämään, koska talvi oli tulossa.

Neuvostoliiton suunnitelmat

Suomen ja Venäjän sotahistoriaan erikoistunut kirjailija Bair Irincheev toteaa, että Puna-armeijalla oli omat suunnitelmansa sodankäyntiä varten Suomea vastaan. Syksyllä 1939 oli kuitenkin kehitettävä uusi hyökkäyssuunnitelma. Sitä valmistelemaan nimitettiin Leningradin sotilaspiirin komentaja Kirill Meretskovi, kun Neuvostojohdolle oli selvinnyt, etteivät neuvottelut Suomen kanssa johda nopeaan diplomaattiseen ratkaisuun.

”Suomen valtaus suunniteltiin Leningradin sotilaspiirin paikalliseksi operaatioksi. Suunnitelmaa kehiteltiin kiireessä marraskuun kahdella ensimmäisellä viikolla vuonna 1939. Oletuksena oli, ettei Suomen armeijasta olisi Puna-armeijalle vastusta vähäisten resurssiensa vuoksi. Meretskovin arvio oli, että Suomen armeija tuhottaisiin taistelussa rajalla, jonka jälkeen edettäisiin nopeasti syvälle sisämaahan kaikkia niitä pääteitä pitkin, jotka johtivat Neuvostoliitosta Suomeen.” (Bair Irincheev)

Kartta: Ari Raunio/Juri Kilin

Valloitukseen valittiin neljä armeijaa, joiden oli määrä toimia koko rajan pituudelta Suomenlahdelta Petsamoon saakka. Esimerkiksi armeijankomentaja V.F. Jakolevin 7. Armeijan tehtävänä oli murtautua Suomen puolustuksen läpi Karjalan kannaksella, tuhota Suomen joukko-osastot ja saavuttaa Viipuri-Vuoksi -linja. Tämän jälkeen armeijan oli määrä jatkaa hyökkäystä Lappeenrannan suuntaan, sitten Lahteen päin ja lopulta Helsinkiin. Koko operaation oli määrä kestää kolme viikkoa.

”Tämä tarkoitti sitä, että 7. Armeijan tulisi edetä 20 kilometrin päivävauhtia, mikä oli melkein jalkaväkidivisioonan rauhanajan marssivauhti, kirjailija huomauttaa. Habarovin komentaman 8. Armeijan suuntana oli edetä Laatokan pohjoispuolelta, saavuttaa Sortavala - Joensuu -linja, ja jatkaa länteen ja lounaaseen syvälle Suomen sisämaahan. Tarkoituksena oli päästä myös Karjalan kannaksella puolustavien suomalaisten selustaan.” (Bair Irincheev)

”Koko operaation oli määrä kestää kolme viikkoa.”

Kallioniemen puolustajat valmistautuvat

Kenttätäydennysprikaatin kolmastoista pataljoona (XIII/Kt-Pr) perustettiin Kuopiossa lokakuun puolivälissä. Sen miehistö koostui enimmäkseen Riistaveden ja Tuusniemen miehistä. Yksikkö levittäytyi aikanaan Kallioniemeen ja Koitajoen länsirannan törmälle.

Kuvaavaa sotatilan muodostamille kohtaloille on, että Ilomantsin kylistä siirryttiin evakkoon juuri Kuopion ja Iisalmen väliselle alueelle.

Viljo Holopainen muistelee, että kutsu toimitettiin sotilaspiiristä jokaiselle reserviin kuuluvalla henkilökohtaisesti, ja se saattoi saavuttaa kutsuttavan mitä erilaisimmissa tilanteissa.

”Niinpä muuan tuntemani pappi sai sen seurapuhetta pitäessään. Lähdin junalla Kuopioon ja ilmoittauduin sotilaspiirissä. Siellä minulle annettiin koko XIII/Kt-Pr:n 1. komppanian henkilökortisto ja käskettiin menemään Kuopion Yhteiskouluun, entiseen opinahjooni. Papereista kävi selville, että minut oli sijoitettu komppanian neljännen joukkueen johtajaksi. Ennen pitkää kokoontumispaikalle saapui myös muita upseereita: komppanian päällikkö Veikko Pekkarinen - Savo-lehden toimittaja Kuopiosta - sekä toinen kuopiolainen, vänrikki Herman Räsänen ja kaksi helsinkiläistä joukkueenjohtajaa, vänrikit J. Karujärvi ja E. Dahm.” (Viljo Holopainen)

Luutnantti Pekkarinen komennettiin jo YH:n aikana muihin tehtäviin, ja vänrikki Karujärvi määrättiin komppanian päälliköksi. Pataljoonan komentajaksi oli määrätty kapteeni T. Vaalivirta.

”Mainittakoon, että pataljoonan toinen komppania, jonka päällikkönä oli luutnantti Hyöky, koostui pääasiassa Maaningan ja kolmas komppania, päällikkönään luutnantti Martti E. Satamo, Vehmersalmen reserviläisistä. Esikuntakomppania oli koottu kaikista neljästä edellä mainitusta kunnasta, osa kauempaakin. Upseeristo oli suurimmaksi osaksi kuopiolaisia ja helsinkiläisiä.” (Viljo Holopainen)

Jouni Peltolan suunnittelema Osasto Julkusen muistomerkki Koitajoen Kallioniemessä. Kynttilät syttyvät muistomerkillä itsenäisyyspäivän aamuna. Kuva: Armas Härkönen.

Omatoimista tiedustelua

Kansa Taisteli lehti -otsikoi numerossaan 8/1958 *Viivytys keskitetyin voimin ei käynyt Ilomantsissa*. Alaotsikkona oli *IV Armeijakunnan vaiheita Talvisodassa*. Artikkelin kirjoittaja on everstiluutnantti evp. Reino Kalervo. Artikkelissa kerrotaan muun muassa marraskuun 26. päivästä itärajalla:

”Tuona päivänä oli rajaa partioimassa pari ilomantsilaista nuorukaista (toinen oli kansallisen tason hiihtäjä Toimi Eloranta), joita kovin harmitti se, ettei rajan takaa oltu tähän saakka onnistuttu saamaan nimeksikään tietoja. Jotain siellä kyllä oli tekeillä, mutta mitä, sitä ei tiedetty. Uteliaisuus alkoi vaivata rajalla tarpovia poikia, ja niinpä he päättivätkin käydä ”paikan päällä” vähän silmäilemässä.

Kaikista varoituksista ja kielloista huolimatta partio suuntasi kulkunsa rajan yli. Ja mitä se näki? Aivan lähettyvillä oli 21 nuotiota, kunkin ympärillä 15 - 20 miestä, lisäksi kaksi pitkää hevostallia. No jotainhan tuokin oli, mutta miten saattaa tiedot esimiesten tietoon, kun oli tullut tehdyksi jyrkästi kielletty teko. Keino keksittiin! Kun nuorukaiset vuorollaan joutuivat tähystystorniin, ilmoitti kumpikin oman vuoronsa tähystystuloksena nuo nuotiot, miesmäärät ja tallit. Toiset tähystäjät kyllä vähän ihmettelivät, he kun eivät noin tarkkoja havaintoja olleet tehneet, eikä oikein ylempänäkään tahdottu tietoihin uskoa, vaikka ne olikin yhtäpitävästi tehnyt kaksi tähystäjää perättäisillä vuoroillaan. Mutta siihenhän pojat olivat syyttömiä!”

Huolestuneet paikallispäälliköt

Erillinen pataljoona 11 ensimmäisen komppanian päällikkö, kapteeni Viljo Kivikko oli siis syystäkin huolissaan. Pahkavaarassa sijaitsevalta tähystyspaikalta hän oli majuri Nikoskelaisen kanssa laskenut tyynessä marraskuun pakkasessa ilmaan nousevien nuotioiden savut. Jos yhdellä nuotiolla lämmitteli noin ryhmän verran sotilaita, arvioinnin tulokseksi saatiin noin kahden rykmentin suuruinen joukko. Lisäksi kuului koneiden, metsänhakkuun ja tela-ajoneuvojen ääniä sekä aseiden kohdistuksesta johtuvaa pauketta.

”Upseerien ilmoitettua havaintonsa Armeijakunnan Sortavalassa sijaitsevaan esikuntaan niihin ei selvästikään uskottu. Palaute oli vähättelyssään jopa henkilökohtaisuuksiin saakka loukkaavan sävyistä”. (Kaarlo Nygrénin esitelmä).

Mainilan laukaukset johtivat evakuointiin

Marraskuun 26. päivänä vuonna 1939 havaittiin Kannaksella, Neuvostoliiton puolella sijaitsevassa Mainilan kylässä seitsemän räjähdystä. Melko nopean tutkimuksen jälkeen neuvostoliittolaiset alkoivat syyttää tapahtumasta suomalaista tykistöä, jonka amput laukaukset eivät olisi edes ulottuneet alueelle.

”Jännitystä! Olihan toissa päivänä ammuttu kuuluisat ' Mainilan laukaukset'. Venäläiset olivat ilmoittaneet ammutun Suomen puolelta tykillä, jolloin muistaakseni yhdeksän henkilöä oli saanut surmansa. Tykeillä, joita ei ollut lähelläkään rajaa puhumattakaan ampumisesta. Mutta onhan ennenkin sotia aloitettu järjestämällä valheellisia tilaisuuksia siihen. Itse ampuivat! (Toivo Kaltiainen 28.11.1939)

"Tämän tiedon kuultuamme aloimme arvata, mitä tuleman pitää. Neuvotteluthan olivat ikäänkuin katkenneet, keskeytyksissä. Ja seuraavana oli, että eilen Molotov - tuo kylmä herra, venäläinen, vihattu - ilmoitti, ettei hyökkäämättömyyssopimus ole enää voimassa. Siellä korvessa, rajan pinnassa oltiin valmiita. Tähystäjät tiesivät kertoa sadoista leiritulista rajan takana. Vielä ei arvattu Ilomantsinkaan kohdalla venäläisiä olevan niin paljon ja sellaisia joukkoja kuin heitä sitten oli. Tiettömässä erämaassa." (Toivo Kaltiainen)

Majuri Nikoskelainen ja kapteeni Kivikko päättelivät sodan pian alkavan. Kivikon aloitteesta miehet antoivat 27. päivänä marraskuuta käskyn rajan siviiliasutuksen evakuoimisesta. Tämä käsky oli vastoin ohjeita ja suoranaisia käskyjä, joten Ilomantsin suojajoukon johto otti sillä tietoisesti riskin joutua sota-oikeuteen.

"Kivikon omien sanojen mukaan kumpikin totesi olevansa valmis vaikka vankeuteen, kunhan väestö saataisiin pois hyökkääjien jaloista." (Kaarlo Nygrén)

Evakkoon viivytäjien matkassa

Ilomantsilaisia Talvisodan evakkoja sijoitettiin Iisalmen kaupungin ja maalaiskunnan alueelle noin 4 000, Sonkajärvelle 1 700 ja Vieremälle 2 000 henkilöä. Lisäksi pienempiä määriä sijoitettiin Kiuruvedelle ja Varpaisjärvelle. Aasukkaat saatiin pitäjästä evakuoitua 8.12 mennessä, vilja 15.12 mennessä, ja karja 20.12 mennessä. Vihollisen valtaamalle alueelle jäivät vain perunat. Matka oli raskas. Ilomantsin kunnalliskodin asukkaista kuoli evakkomatkan päätepisteeseen Sukevalle saapumisen jälkeen 32 henkilöä, joista 28 luterilaista ja neljä ortodoksia. Pastori Emil Hakamies siunasi heidät Lahnakankaan hautausmaahan.

Evakkoon lähtö tapahtui rajan pinnan kylistä parinkymmenen asteen pakkasessa, paniikin sekä sekasorron vallassa, osittain viivytystaistelua suorittavien suomalaissotilaiden matkassa. Mukaan sai ottaa vain välttämättömiä henkilökohtaisia tavaroita ja kolmen vuorokauden eväät.

"Lapsille laitettiin nimilaput kaulaan ja heitä piti opettaa muistamaan syntymäajat, kotipaikka ja vanhempiensa nimet. Lehmiä lopetettiin, valehtiin valopetrolilla ja poltettiin. Vieksjärvellä lehmiä vedettiin kyljellään järven yli, koska ne eivät pysyneet pystyssä peilikirkkaalla jäällä. Suuri osa luovutetun alueen taloista poltettiin. Kuolismaan kyläpoliisi Vilho Laulajainen kantoi suuren vastuun luovutetun alueen evakuoinneista." (Teuvo Strandman)

Hankalia taipaleita

Naarvansalon perukoille, Haapajoen ylitse ja tiettömien taipaleiden taakse oli erittäin vaikea saada evakuoitinkäskyä, ja hankala sieltä oli myös saapua kyytien ulottuville. Opettaja Sulo Leppänen kertoi, että erään Peräsalolla sijaitsevan syrjäisen mökin miesväki oli jo ylimääräisissä kertausharjoituksissa ja vaimo oli kotona pienen lapsen kanssa kahdestaan.

”Rajamiehet saivat vietyä taloon viime tipassa lähtökäskyn saapua Hirvosen mäelle. Tämä nainen hätäpäissään kietaisi alastoman lapsen ympärille risan viltin, ja toi tuolta joen ylitse ja salojen halki tänne mäen päälle sairasmajan neiti Paula Viholaiselle sen lapsen. Ja Paula puki sen niillä vaatteilla, joita sattui löytämään, ja sillä lailla tämä lapsi lähti evakkoon.”

”Linja-auto tuli tuonne Huvilaan ja koko yön rahtasivat tuolta Peräsalolta niitä ihmissii sinne. Tiällä oli hevosia usseemmassa talossa. Kaikki ne hevosmiehet komennettiin hakemaan. Sinne kun ei ollut puhelimii. Vaikka Huvilassa oli iso tupa, ne ei sopinna siihen muuten kuin istuillaan nukkummaan. Antti Häikiö sano jotta hiän lähtöö viemään heijän sakkii pikkuautollaan Kaltimoon asti, ja myö piästiin siihen kyytiin. Minullahan oli kaksi pientä, Osmo ja Kaija. Kaija jo käveli, vain Osmo ei, hän kun ei ollut terve. Kaltimosta mäntiin junalla sinne Iisalameen. Siellä se junalasti tyhjennettiin sinne työväentalolle, siitä tuli sitten linja-autot hakemaan. Ne oli varattu ne talot joihin männään. Niihen oli pakko ottaa, kuulemma linnaankin joutu sellaisia, jotka eivät halunneet majoittaa evakoita. Myö satuttiin ihan mukavaan talloon. Jälestäkin päin käytiin kylässä. Ne isäntä ja emäntä ovat käyneet tiällähi Naarvassa.” (Lempi Häikiö 30.9.1997)

Sairasmajan instrumentit talteen

Naarvan kylä välttyi varsinaisilta sotatoimilta. Mutta opettaja Sulo Leppänen kertoi, että esimerkiksi talvisodan aikaan suomalaiset partiot kävivät säännöllisesti tarkastamassa tilanteen.

”Tuosta koulusta Väливаaraan päin olevan Murhimäen alta meni venäläinen komppanian vahvuinen taisteluosasto, joka perusti johonkin Kissalan kämpästä pohjoiseen tukikohdan, joka oli siellä koko talvisodan ajan. Se oli sellaista `ei kenenkään maata`, välimaastoa. Kunnanlääkäri Paavo Vartiovaara ja majan neiti Paula Viholainen olivat muistaneet, että sairasmajalle jäi arvokkaita instrumentteja. Paula Viholainen kävi evakuoimassa ne. Siinä oli mukana myös Eemil Toivanen, joka kävi kotonaan Väливаarassa saakka. Ja hän huomasi sen vihollisosaston jäljet.”

Kivilahtelaiset jalkapatikassa ja hevoskyydillä

”Polkuja Suuppoon” -kirjassa Marja Luukkonen kertoo, että kivilahtelaisia evakuoitiin vain talvisodan syttyessä. Kuljetuksen apuna olivat Saarikiven linja-autot ja lavalliset kuorma-autot. Lähikyläläiset matkasivat jalkaisin tai hevoskyydillä Kaltimon tai Uimaharjun asemalle. Kivilahdesta väki kuljetettiin asemalle hevoskyydillä.

”Eläinten kuljetuksesta ja karjan ruokinnasta ja lypsämisestä vastasivat nuoret naiset ja miehet. Yöpymispaikoissa karja koottiin navetoihin ja latoihin. Siltavaaran Piitulaisessa oli navetta niin täynnä, että osa lehmistä talutettiin kamariin. Harvaseinäiset suojat vuorattiin oljilla. Osa karjankuljettajista joutui palaamaan hevospelillä taaksepäin ja etsimään jauhoja, heinää ja muita tarvikkeita. Tiet olivat väkeä täynnä, niin myös rautatieasemat.”

Evakkoväestö yöpyi Kaltimon ja Uimaharjun kouluilla, yksityiskodeissa ja Enon kirkossa. Muonituksesta ja huollosta vastasivat suojeluskuntalaiset, lotat ja martat. Rautatieasemilla evakot lastattiin junien härkävaunuihin, joiden seinusteilte oli rakennettu penkit tai lavitsat. Keskellä vaunua oli mukavuuksina kamiina ja polttopuita sekä kaksi sinkkiämpäriä, toinen juomavettä ja toinen tarpeidentekoa varten. Valoa luomassa oli pari kynttilää.

Naarvan sairausmaja talviasussaan. Kuva Ilomantsin Museosäätiö.

Yli kaksi vuorokautta junassa

Matkantekoa häiritsivät pommitukset ja ilmahälytykset. Matka Kaltimosta Uimaharjun ja Kontiomäen kautta Iisalmeen kesti yli kaksi vuorokautta. Tulopaikkakunnalla matkalaiset jaettiin taloihin. Koulutyö oli sodan ajan keskeytyksissä, joten kouluista saatiin majoitustilaa evakoille.

Koti-ikävä on kova! Se on nähty esimerkiksi kevättalvella 2022 käynnistyneessä Ukrainan sodassa. Pakolaisia alkoi pyrkiä takaisin runneltuun Kiovaan heti kun pommitusten jyly alkoi etääntyä kaupungista. Talvisodan päätyttyä kaikki ilomantsilaiset eivät malttaneet odotella paluulupaa. Osa palasi kotiinsa omatoimisesti ja luvatta jo huhtikuun aikana. Siksi matkaan oli laitettava myös Ilomantsin Kivilahden kättilöt Aliisa Mikkola ja Elisabeth Laine. Uusia ilomantsilaisia syntyi tavaravaunuissa, ja moni pieni matkalainen menehtyi. Myös kivilahtelaisvauvoja jäi tälle reissulle. Kunnanlääkäri Wartiovaara oli kauhuissaan, kun entiselle sotatoimialueelle palasi lapsia, sairaita ja vanhuksia, eikä kaikkia kuolleita hevosia eikä miehiäkään oltu ehditty haudata. Lisäksi metsissä oli raivaamattomia aseita ja ammuksia. Onnettomuuksia niistä sattui kymmenkunta, mutta pelättyjä kulkutauteja ei esiintynyt, vain muutamia lavantautitapauksia pahimmin saastuneilla alueilla. Vieremältä muutama lehmä sai tuliaisiksi luomataudin.

Evakkojen rekijono metsätiellä Räisälässä. Kuvaaja Hans Olof von Essen. Museovirasto/Finna

Piilovaaralaisten evakkomatka

Piilovaarasta syntyisin oleva Eino Turpeinen täytti tammikuun 12. päivänä 1940 kahdeksan vuotta. Hän muistelee, että evakkoon lähdettiin Piilovaarasta marras-joulukuun vaihteessa. Talvi oli jo näyttänyt tapansa: lunta oli paljon ja evakkomatkan ensimmäisen etapin Huhukseen pystyi kulkemaan hevospelillä.

”Piilovaaran hevoset kulkivat peräkkäin, neljä hevosta. Samalla rytäkällä kaikki piilovaaralaiset mäni. Se oli muistaakseni pikanen se lähtö. Taisivat lauantaina iltahämärissä tuuva sanan. Siitä oli kuitenkin ollut jo jonkin verran puhetta aiemmin, että on pakko lähteä. Niin sitä tiijettiin järjestellä asioita. Semmosia tarvikkeita, joita ei ollut mahdollisuus ottaa mukaan, pakattiin laatikoihin, ja vietiin mehtään talteen tulevaisuuden varalle.

Ajettiin Huhukseen. Ja Huhuksen naiset olivat jo lottapuvussa siellä vastaanottamassa, ja ruuvan olivat meille tehneet. Ja se ruoka oli makaronivelliä. Se oli vielä niistä pitkistä makarooni-loista. Siinäähän sitä vuoteltiin sitä linja-autokyyttiä ja ilta oli jo pitkällä kun lähetettiin. Kaltimon asemalle kun piästiin, niin tuli ilmahälytys. Siellä oli niitä huoltomiehiä, suojeluskuntalaisia ja sotilaita, ja ne alkoivat komentaa että pitäisi mehtään lähteä. Myö pistettiin hanttiin, jotta eihän myö pimmeeseen mehtään lähetä. Jos tässä kuolema tulloo, niin tulukaan. Eikä se pitkään etes kestänyt se hälytystila.” (Eino Turpeinen)

Junamatka päättyi Iisalmeen, jossa evakoita ohjattiin muun muassa maalaiskuntaan. Piilovaaralaiset, Syväyksen porukka ja kakkaravaaralaiset vietiin linja-autolla Taipaleen kylään, joka sijaitsi Nerkoonjärven ja Kirmanjärven välissä Iisalimesta noin 12 kilometriä Kuopion suuntaan.

”Meidän porukka jäi taloon, jota kutsuttuun Postitaloksi. Isäntäperhe oli Väisäsiä. Isä kun joutu lähtemään Piilovaarasta pois, niin hän tuli hevosen kanssa sinne taloon. Isä teki sitten hevosen kanssa talon töitä. Ajeli heiniä ulkoniityiltä ja polttopuita metästä, ja teki mitä tarvitsi ja jaksoi. Ja minähän siinä jouvin mukana olemaan. Alussa se ilmapiiri oli vaikean oloinen. Isäntä ja emäntä kahtelivat vähän uunin nurkan takkoo. Omathan meillä eväät oli, ja keitettiin omaan sottaan.

Sitten se kevättalvella se tilanne laukes. Kun isähi tuli ja hevosen kansa töitä teki. Pullaahan ei ollut, kun vehnä jauhoista oli heilläkin muusa. Lauvantai-iltaisain jotakin semmosta rieskoo vehnä- ja ohra jauhoista paistoivat. Se oli hyvin makkeeta. Niin jopa meille penskoille iltasilla antoivat lämmintä maitoo ja sitä rieskoo. Kevväällä sitten hyvillä mielin olivat ja vielä kiittelivät kaikista töistä.” (Eino Turpeinen)

Piilovaaralaiset pääsivät lähtemään kotimatkalleen huhtikuun alkupäivinä. Kotiin ei vielä kuitenkaan päästy. Juna pysähtyi Lieksaan, ja koska asuntoja ei ollut tarjolla, evakot majoitettiin Lieksan kirkkoon. Ahtaissa oloissa piti asua kaksi viikkoa.

”Meidän perheellä oli sikäli hyvä tuuri, kun iso isä ja mummo olivat Pielisjärveltä kotoisin, niin mummo oli tuttava lieksalaisen kauppias Mauron kanssa. Hän oli semmonen liikemies. Se mummo sieltä kirkosta lähti jo seuraavana päivänä ja mäni sinne tuttaviansa luokse tilannetta selevittämään. Sieltä antovat meille ison yläkerran huoneen ja petivuatteet. Nukkumassahan myö vain käytiin. Päivät oltiin siellä kirkon seutuvilla, kun siellä oli se ruokahomma.” (Eino Turpeinen)

Moni oli junan kyydissä ensimmäistä kertaa evakkomatallaan. Tosin härkävaunussa ei tunnelma ollut parhaimmillaan. SA-kuva.

Suurusta lähdettiin kävellen

Naarvansalon Suurusta lähtivät evakkoreissulleen kävelemällä muun muassa Anna Haapalainen siskonsa Ainin kanssa. Heidän äitinsä ja Sanna-sisarensa sekä kylän muut naiset olivat menneet Naarvaan jo aikaisemmin.

”Muistan jotta Ala-Suurusta lähetettiin. Uuno Puhakka kävi tuomassa sanan. Minä vielä säikähin, kun iso kämmen ilimesty iltapimeällä ikkunaruuutuun. Ukki-Heikki ei lähtenyt, mutta hänet kävivät myöhemmin hakemassa.” (Maria Härkönen)

”Mäntiin Huvilaan, Marrii talutin, Liisa oli sylissä ja Eeva mahassa. Sillä keinon kulettiin. Ja sitten oli vielä riepunyytti. Sen verran oli vuatetta mukana jotta sai vaihtoo penskolle housut. Leivät jäi kotiin pöyvälle. Minulta jäi lehmät navettaan, minä heinee löin etteen iltasilla pimmeellä ja Pekan kellon otin taskuun. Huvilasta meijät vietiin kuorma- autolla Huhukseen. Turusen emäntä läksi siitä eilleen ja myö jäitiin siihen Turuseen. Yö vai kaksiko lie oltu. Emäntä sano minulle jotta pie sinä lehmistä huoli. Minä sanon jotta minä hoijan sinne asti lehmii kunnes jouvun lähtemmään ite. (Anna Haapalainen).

SA-Kuva

Talvisota Ilomantsissa

Ilomantsi on ainoa paikkakunta Suomessa, jossa on käyty suuria, divisioonatason taisteluja niin talvi- kuin jatkosodassakin. Sotapäiväkirjoista selviää, kuinka monesti talvisodassa on ollut hiuskarvan varassa tai jopa sattumasta kiinni, että vihollisen eteneminen saatiin pysäytettyä. Näitä täpää pelastumisia oli jokaisella rintamalohkolla etelästä pohjoiseen.

Kuinka neuvostojoukkojen hyökkäysaiheet ja niiden koko paljastuivat ennen sodan syttymistä? Miten Putkelan Heikki Turpeinen pakeni vangitsijoiltaan? Missä kapteeni Kozlov tapasi matkansa päin Taivallammen taistelun jälkeen? Mitä kaikkea autonkuljettaja Kervisen karkumatkalla oikein tapahtui? Millaisia olivat todellisuudessa talvisodan paukkupakkaset?

Kirja antaa vastauksia! Se kertoo taisteluista, taistelijoista ja heidän päälliköistään Ilomantsia halkovan valtavyölyn – Koitajoen rannoilla. Sodassa useat menettivät henkensä ja vielä useammat terveytensä. Ilomantsin alueesta kolmannes jouduttiin luovuttamaan itäiselle naapurille. Mutta maan itsenäisyys säilyi! Siitä kauneimmat kiitokset niin sotaveteraaneille kuin kotijoukoille!

ISBN 978-952-8062-12-7

9 789528 062127